

Proloog

's Werelds eerste ruimtewandelaar is de zoon van een mijnwerker. Terwijl zijn vader zich in onderaardse schachten laat zakken, stijgt Aleksej Leonov door de ijle atmosfeer omhoog. Anders dan de hemelvaart van Christus is zijn ruimtereis goed gedocumenteerd. Er zijn beelden van.

Een R7-raket tilt kosmonaut Leonov in een baan om de aarde. Gewichtloos suist hij rond de planeet. Door de patrijspoot van zijn schip ziet hij zestien zonsopkomsten en zonsondergangen per etmaal. De Siberiër is de dampkring uit geschoten met een geheime missie. Op 18 maart 1965 om halftwaalf's ochtends (Moskouse tijd) krijgt hij het bevel de sluis binnen te gaan. De stem die hem dit opdraagt is afkomstig uit een naaldbos op aarde. 'Zarja' luidt de code-naam van de vluchtleider. 'Dageraad'.

Aleksej, 31 jaar oud, wringt zich vanuit zijn stalen capsule in de 'harmonicasluis': een opblaasbare slurf met aan het uiteinde een luik. Eenmaal in dit rubberen aanhangsel moet hij vijftig minuten acclimatiseren om te voorkomen dat er stikstofbelletjes in zijn bloed opborrelen, zoals bij duikers die te snel naar het oppervlak komen.

Zijn hartslag loopt op van 86 naar 95 en schiet bij het commando 'Open het luik' naar 150. Verhit en nat van het zweet, met op zijn rug een zuurstoffles, perst Aleksej zich naar buiten. Dan gulpt zijn witte gestalte het luchtledige in. Zonder van de zijde van zijn moederschip te wijken, zweeft hij vrij door het heelal, nog slechts verbonden door een navelstreng.

Diep onder hem schuift de kustlijn van Noord-Afrika voorbij, even later gevolgd door die van Turkije en de Krim. Het is bewolkt boven delen van de Kaukasus.

Er klinkt gejuich in het ondermaanse. 'Wat u heeft volbracht, gaat de meest drieste verbeeldingskracht te boven,' verklaart het Kremlin. Kameraad Leonov heeft 'stoutmoedig de deur naar de kosmos opengezet'.

Generaties aardlingen hebben naar deze doorbraak uitgekeken. Meer nog dan een Sovjetonderdaan met de letters СССР op zijn helm is Aleksej een afgezant van ons allemaal. Het 'binnendringen' van de ruimte door een lid van de wereldbevolking overstijgt de prestigeslag tussen Oost en West. Door de bewegingen van zijn ledematen, iets tussen trappelen en zwemmen in, lijkt het alsof Aleksej in een worsteling is verwickeld.

Stak Joris de draak dood, kosmonaut Leonov gaat het duel aan met God. De inzet: wie zal er voortaan over de hemel heersen?

Amper heeft Aleksej het strijdtoneel betreden of hij krijgt een klap te verwerken. De hemeltrouwen laat zich niet zonder slag of stoot bestijgen. In het vacuüm van de kosmos zet zijn pak verder uit dan voorzien. Zijn handen reiken niet meer tot in zijn handschoenen, zijn voeten niet meer tot in

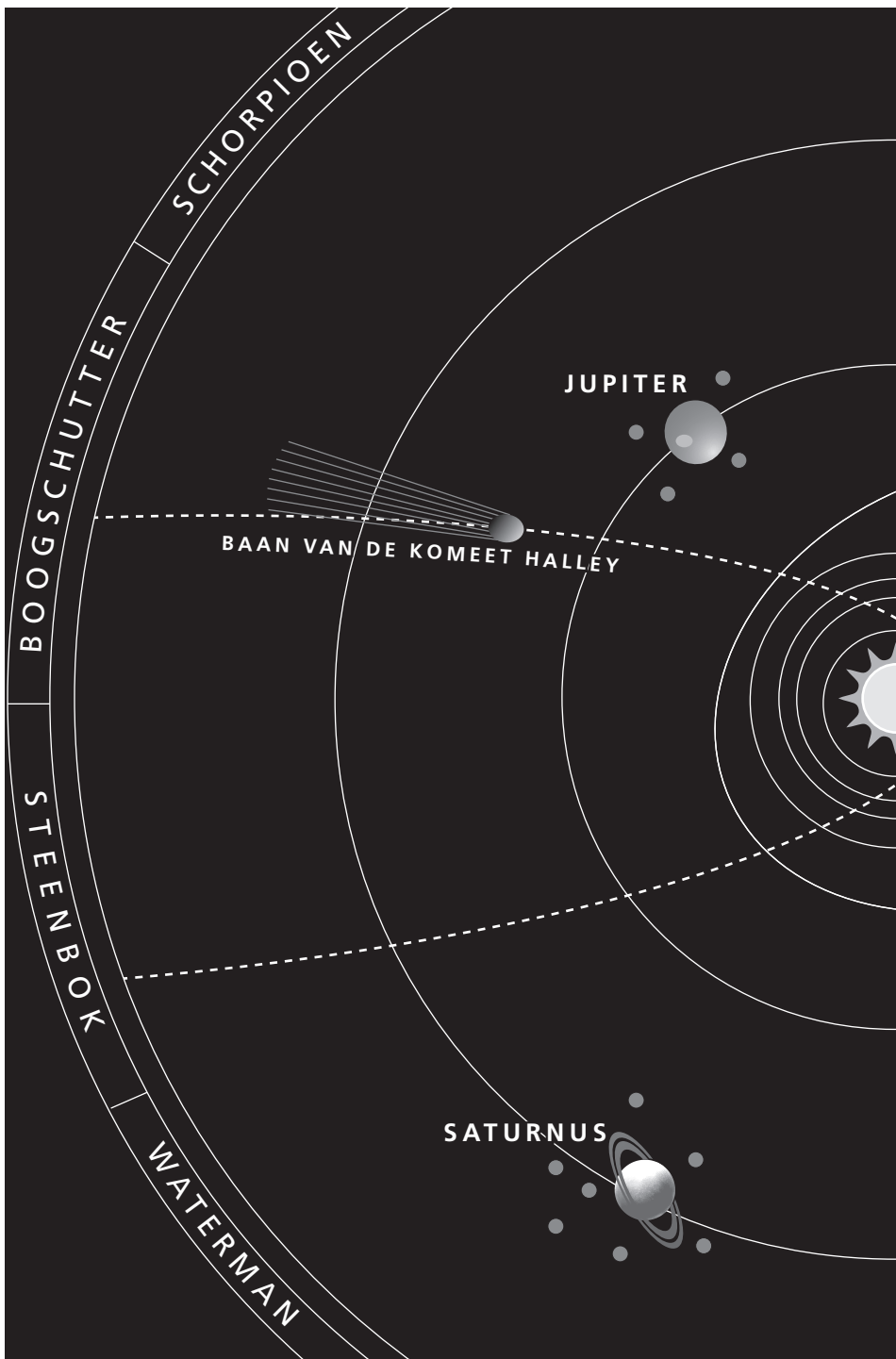
zijn laarzen. Buiten de harmonicasluis zwelt de mijnwerkerszoon op tot een bandenmannetje van Michelin.

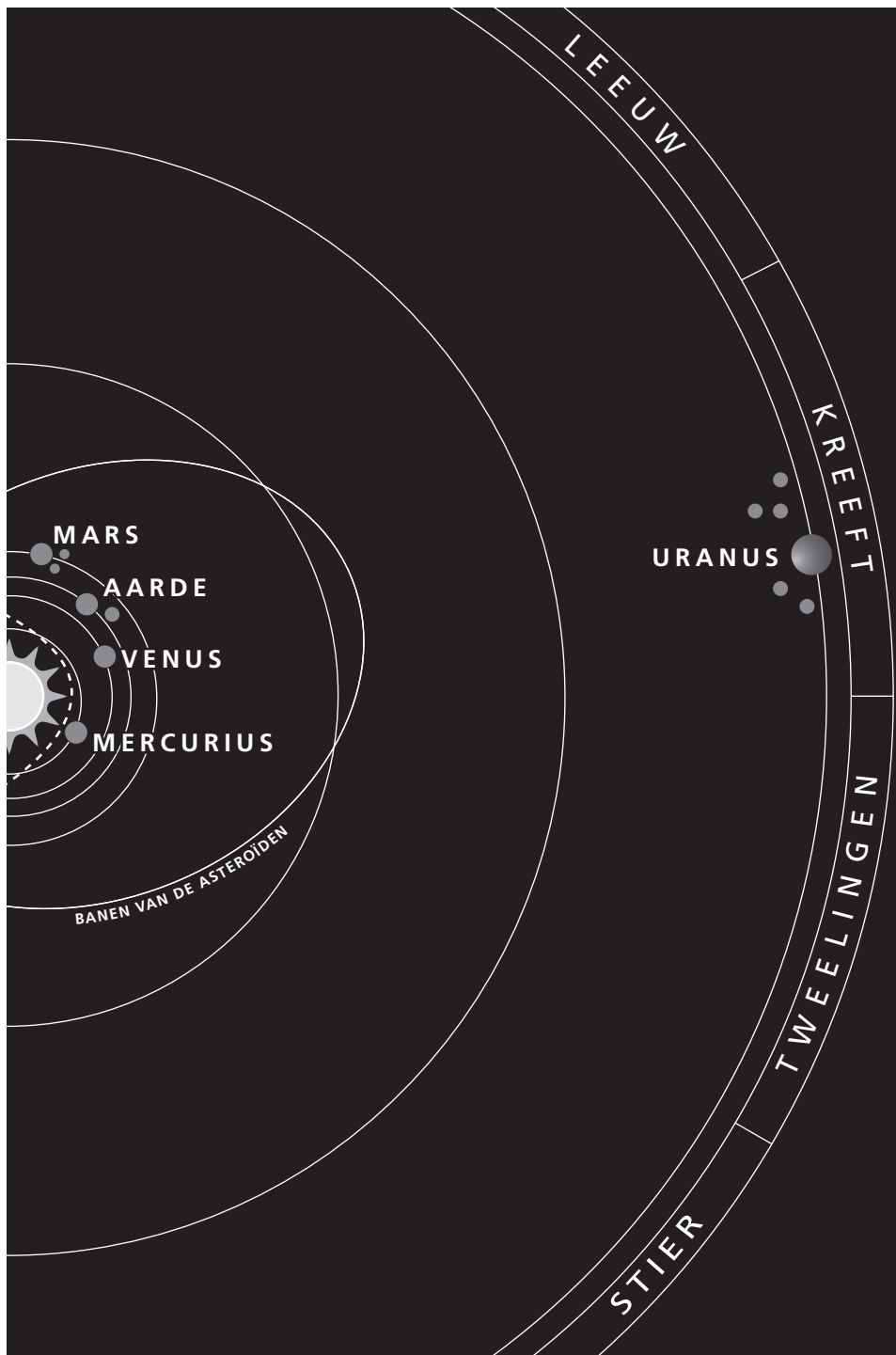
Naar het westen toe drijft de Zwarte Zee onder hem vandaan. Al over een kwartier wordt het weer donker. Op minuut tien maakt hij aanstalten om terug te kruipen in de buikholte van het moederschip. Maar hij past niet meer door het luik naar binnen. Aleksej is een worstelkampioen, zijn bijnaam luidt 'de Siberische beer', maar hoeveel kracht hij ook zet, zijn pak is te bol.

Radio Moskva wacht niet. De staatsomroep viert zijn ruimtewandeling alvast als een wapenfeit van de vredelievende Sovjet-Unie – met Aleksejs 4-jarige dochtertje Viktoria in de studio.

'Waar is je vader nu?'

'Papa zweeft in de open kosmos,' horen de luisteraars haar zeggen.

I

Aarde 1

[...] en daar geschiedde een grote aardbeving en de zon werd zwart als een haren zak en de maan werd geheel als bloed. En de sterren des hemels vielen op de aarde, gelijk een vijgenboom zijn wintervijgen laat vallen, wanneer hij door een harde wind geschud wordt.

– Openbaringen 6:12-13

Ssst. De kring in de huiskamer valt stil, al klinkt er nog her en der gekuch. De helft van de aanwezigen is op de houten bankjes langs de wanden gaan zitten, als kerkgangers. De andere helft is blijven staan. Iedereen staart naar het plafond, het hoofd gekanteld in de nek, de handen gevouwen voor buik of broekriem. Een meisje zegt nog gauw tegen haar vader: ‘Het beweegt helemaal niet.’

Dan zet de gids een stap naar voren. ‘Willen jullie om te beginnen even stil zijn.’ Ze kijkt over de rand van haar leesbril en wacht tot ook het geschuifel verstomt. Er volgt geen gebed. In plaats daarvan laat ze een aanwijsstok ritmisch tussen haar vingers heen en weer slingeren, op de maat van de eeuwigheid.

Tik tak, tik tak, tik tak...

Boven de tafel in het midden van de kamer hangen twee ballen aan koorden, de zon en de aarde. Stijf tegen het plafond hangen er meer: kleinere en grotere, goudkleurig. Jupiter met zijn vier manen, Saturnus met zijn ringen. De planken zoldering is zeegroen geschilderd, wat eerder een gevoel van diepte oproept dan van ruimte.

Het tikken ontspringt hoorbaar in de hoogte. Op de vliering staat een slingeruurwerk dat de planeetbollen hypnotiserend traag laat ronddraaien. De verborgen klok beweegt ook een rijtje wijzerplaten in de wand boven de bedstee, een achttiende-eeuws dashboard dat op elk moment van de dag de maanfase en de stand van de sterren weergeeft, gezien vanuit de positie van de aanschouwer.

In dit geval: het bed van Eise Eisinga te Franeker, Friesland.

Er daalt ontzag neer op de bezoekers. Voor ze dit grachtenhuis betraden, stonden ze op een stoeptegels voor de ingang, met de inscriptie: *Voorbij deze drempel begint, huiselijk verbeeld, het universum.*

MARS ZIJN WEG OM DE ZON IS 487 DAGEN staat er in de gradenboog langs de baan die de rode planeet beschrijft. De schaal van dit zonnestelsel doet duizelen: elke millimeter plafond komt in werkelijkheid overeen met een miljoen kilometer zwerk. Saturnus doet 29 jaar over een rondgang door de kamer. 'Eisinga zelf heeft tijdens zijn leven maar één omloop meegemaakt.'

Via een mechaniek van tandwielen laat het uurwerk op zolder het complete planetarium wentelen. De bijbehorende gewichten bungelen omlaag in de kledingkasten aan weerszijden van de bedstee, waar ook de rookmelders en de sprinklers verstopt zitten.

DE AARDE ROLT EENS OM DE ZON IN $365\frac{1}{4}$ DAGEN.

Net niet ketst de stompe punt van de aanwijsstok tegen de biljartbal aarde. 'Je ziet de bollen niet bewegen,' zegt de gids. 'En toch bewegen ze.'

Zoals de zwaartekracht het Koninklijk Planetarium in Franeker aandrijft, via het samenspel van gewichten en contragewichten in de kledingkasten, zo is er ook een drijfveer aan te wijzen die Eise Eisinga zelf in gang zette.

Als nuchtere Fries die op feiten en berekeningen vertrouwt, ergert hij zich aan een zelfbenoemde ziener die tot buiten Friesland furore maakt met zijn voorspelling dat de aarde op het punt staat te vergaan. Deze ondergangsprofeet, zich verbergend achter de schuilnaam Liefhebber der Waarheid, beroept zich nota bene op de 'wiskonst', de kunst van het weten. Eise Eisinga, wolkamer van beroep, besluit zijn huiskamer op te offeren aan het bestrijden van dit type oproerkraaiers, nu en in de toekomst. Ook zijn zwangere vrouw Pietje heeft zich te schikken naar zijn heilig moeten. Het valt nog te bezien of een draaiend setje planeetbollen de wind uit de zeilen van een eindtijdprediker kan nemen, maar waarom niet een poging gewaagd?

'Bezint eer ge begint' schildert Eise Eisinga in de lente van 1774 boven de deurpost. Deze spreuk getuigt van gezonde zelfspot, aangezien hij de vervaardiging van zijn hemelmodel op zeven arbeidsjaren heeft begroot.

In plaats van sssst klinkt er nu een tsss. Ieders sympathie ligt bij Eise – ook de mijne. Hij is een baken van de rede. Iemand op wie je kunt bouwen. Wat hij heeft nagelaten, is een kapel voor de wetenschap. Al ben ik opgevoed met de Bijbel, de bollen aan het plafond geven ook mijn hemelbeeld weer, zonneklaar. Natuurwetten bestieren het heelal, niet de (schik)goden. Als er al iemand troont daarboven, dan Isaac Newton. Het is zijn universele wet van de zwaartekracht die de boel bij elkaar houdt.

Sinds kort staat onder het dakraam bij mij thuis een telescoop met een 76mm-lens. Al is het een instapmodel ('ideaal voor wie gefascineerd is door de wonderen van het heelal'), ik kan er niet goed mee overweg. Met moeite krijg ik de maankrater Copernicus in beeld en de ringen van Saturnus heb ik er nog niet mee kunnen waarnemen. Maar wat ik zie vind ik overtuigend. Op de sterren kun je váren.

Zoals vaker ligt er aan massahysterie een skelet van feiten ten grondslag. Op 12 maart 1774 schrijft de *Leeuwarder Courant* over een buitengewoon – ‘dit voorjaar te verwachten’ – verschijnsel aan de nachthemel. Het artikel gaat over een op berekeningen gestoelde voorspelling van de wiskundige Wytse Foppes, die goed bevriend is met Eise Eisinga:

Een weinig voor zonsopgang op 8 mei zullen de maan, Mercurius, Venus, Mars en Jupiter zeer dicht bij elkaar staan aan het einde van het sterrenbeeld Ram, een samenstand waarvan men bij mensenheugenis geen voorbeeld vindt.

Zonder de feiten te willen opkloppen, voegt Wytse Foppes aan zijn rekenwerk een speculatie toe:

Ofnu die vier planeten en de maan, die men tezamen ruim 8000 maal groter rekt dan de aarde, een weinig aan de aardkloot zouden kunnen trekken, is niet onwaarschijnlijk.

Net als de eb- en vloedbeweging van de zee, door Newton verklaard vanuit de stand van de maan en de zon, zou de opgetelde aantrekkingskracht van Mercurius, Venus, Mars, Jupiter en de maan op 8 mei 1774 aan onze aardbol als geheel sjoeren. Stel je een zorgeloos kind voor, zwierend in een zweefmolen. Als op een afgesproken teken geven vijf klootzakken een ruk aan het stoeltje, allemaal tegelijk. Goddank, merkte Wytse Foppes op, staat het zwaargewicht Saturnus op 8 mei aan de overkant van het uitspansel om de boel in het gareel te houden.

Qua leeftijd had Eise Eisinga een zoon van Wytse Foppes kunnen zijn. Ze hebben elkaar leren kennen in de verhouding leerling-leermeester, maar inmiddels zien zij elkaar als gelijken. Zowel in de sterrenkunde als in de wiskunde zijn zij aan elkaar gewaagd. In de zomer van 1761 hebben ze samen het passeren van Venus voor de zon waargenomen vanaf het kasteel Cammingaburgh, door een kijker voorzien van een beroet glaasje. Gedurende enkele uren zagen ze een zwarte speldenknop over de zonneschijf kruipen, als een onweersvlieg over de oogbal van een koe.

De leraar en zijn pupil heten 'idioten' in de sterrenkunde. Dat is de gangbare benaming die amateurs onderscheidt van academici: de afgestudeerden van de Franeker universi-

teit. Ondanks zijn gebrek aan scholing berekent Eise Eisinga op zijn negentiende de toekomstige zons- en maansverduisteringen tot voorbij het jaar 2000.

Sommige zaken laten zich nauwkeuriger voorspellen dan andere. Het weer over vijf dagen, dat is nattevingerwerk. Of zijn vrouw een jongetje dan wel een meisje zal baren: kansberekening van de eenvoudigste soort. De datum waarop het kind ter wereld zal komen valt wel uit te rekenen, maar slechts bij benadering. Alleen de loop van de hemellichamen ligt op een onwrikbare, onfeilbare manier vast.

Onderaan zijn lijst van toekomstige eclipsen spreekt Eise Eisinga de wens uit om er – ‘zo lang hij leeft’ – zo veel mogelijk te aanschouwen. Om dan telkens opnieuw te zien ‘hoe elke zons- en maansverduistering met zijn berekening accordeert’. Ietwat cryptisch volgt dan nog de toevoeging: ‘Tot het einde.’

Nog voor er een volledige maancyclus voorbij is, verschijnt in de *Leeuwarder Courant* een alarmerend bericht over de vier planeten en de maan, die over dertig dagen samengroepen in het sterrenbeeld Ram. Een advertentie op zaterdag 9 april 1774 kondigt een boek aan waarvan de titel nagenoeg samenvalt met de inhoud:

Godgeleerde en philosophische bedenkingen over de conjunctie van de planeten Jupiter, Mars, Venus, Mercurius en de Maan, op 8 mei staande te gebeuren, en wel over de mogelijke en waarschijnlijke sterre- en natuurkundige gevolgen, waaruit opgemaakt kan worden dat die niet

alleen invloed kan hebben op onze Aardbol, maar op het ganse zonnestelsel waartoe wij behoren, en een beginmaking van de ontsloping of vernieling daarvan.

De Apocalyps, niets minder dan dat.

De auteur ondertekent met Liefhebber der Waarheid. Hij (het is een hij, daar is geen kansberekening voor nodig) voorziet een kosmisch vuurwerk – zoals beschreven in het Boek der Openbaringen. De aarde zal uit haar baan worden gestoten en na een periode van onbesuisd voorttollen door de zon worden opgeslokt. Saturnus zal dit niet kunnen verhinderen, ons hele zonnestelsel zal op 8 mei in duigen vallen. De ondergangsprofeet is niet zomaar op dit idee gekomen. Nee, het idee kwam op hém. Het welde op, van binnenuit, als overkokende melk. Spreekt niet de Bijbel van ‘het wankelen der hemelen’ als voorteken van het laatste oordeel? Liefhebber der Waarheid heeft in de nauwkeurige berekeningen van wiskonstenaer Wytse Foppes deze tekenen verstaán. Zal de ondergang van de aarde ‘volmaakter te weeggebracht kunnen worden dan door haar val en nederstorting in de zon, die poel des vuurs’?

Een destijds 14-jarige ooggetuige zou zich later herinneren: ‘De angst van veel mensen was geweldig: er waren er, die alle arbeid staakten, als nutteloos voor hun tijdelijk bestaan. Er was vrees te Amsterdam, maar het ergst te Leeuwarden.’ Drie dagen na het verschijnen van de annonce in de *Leeuwarder Courant* verbieden de Staten van Friesland de verspreiding

van dit aangekondigde boek. Alleen al de titel veroorzaakt ‘veel opschudding onder eenvoudige en minder ervaren mensen’. De gezagsdragers sturen twee bodes op pad om de oplage in beslag te nemen.

Wytse Foppes, ontboden op de raadsvergadering, wordt gevraagd of hij ook denkt dat de wereld op 8 mei zal vergaan. Hij verwacht van niet, melden de notulen. Maar op het woord van een idioot durven de gedeputeerden niet blind te varen. Foppes krijgt twee verzegelde exemplaren van het verboden boek mee om die – met de trekschuit van één uur – naar Franeker te brengen en aldaar te overhandigen aan de professoren theologie en wiskunde.

De daaropvolgende dag, woensdag 13 april, vervoegen de hoogleraren zich in de raadkamer te Leeuwarden. Met kaarten en tekeningen leggen zij de voorspelde samenstand van de hemellichamen uit als een natuurverschijnsel zonder catastrofale gevolgen. Omdat geen van beide geleerden gelooft dat 8 mei het begin van het einde zal inluiden, valt het besluit tot de publicatie van een ‘contrabericht’.

Op vrijdagochtend om tien uur komen de heren opnieuw bijeen om de bezwerende zin dat de planeten ‘niet uit hun kring zullen wijken’ goed te keuren. Bij diezelfde gelegenheid dwingen zij de boekdrukker Abraham Ferwerda de identiteit van Liefhebber der Waarheid te onthullen. Het blijkt te gaan om een erkend godgeleerde, afgestudeerd aan de universiteit van Franeker, dominee Eelco Alta uit Bozum, een paar weilanden verderop. Alta. Een oud-leerling nog wel van de opgetrommelde theologieprofessor. Een eerbiedwaardig man bovendien, een dominee-boer die in het hele land indruk maakt met een

eigengemaakt bloedserum waarmee hij kalveren inent tegen de runderpest. Hij!

Op zaterdag 16 april 1774 opent de *Leeuwarder Courant* haar rubriek 'Bijzonderheden' met de benoeming van een nieuwe inspecteur op het eiland Goree voor de westkust van Afrika, een overheidsgezant die toezicht moet houden op de slavenhandel, 'die tegenwoordig van zeer veel belang is geworden voor onze Koloniën'. Daarnaast staat te lezen: 'Men is van kundige hand onderricht [...] dat er op 8 mei niets bijzonders staat te gebeuren aangaande de planeten' – anders dan dat Jupiter, Mars, Venus, Mercurius en de maan kort voor zonsopgang gebroederlijk, op een kluitje, in het die-renriemteken Ram zullen verschijnen.

Het helpt niet. Deskundigheid legt het af tegen emotie; wetenschap is een te slap kruid tegen angst. Is niet een ontkenning van hogerhand hét bewijs dat de machtigen iets in hun schild voeren?

Hele dorpen raken in een eindtijdstemming. Er zijn mannen die hun eetlust verliezen, vrouwen die hun bed niet meer uit komen. Velen beginnen er bleek en hologig uit te zien. De Friesland-correspondent van het Amsterdamse blad *De Denker* meldt dat de chirurgijns er wel bij varen.

De tijding, gezongen langs velden en wegen, bracht bijgelovige vrouwen en vreesachtige kinderen in rep en roer. Een ongelooflijke menigte moest uit hoofde van de geweldige schrik worden adergelaten.

De arrestatie van een handvol omroepers en troubadours doet de paniek verder aanwakkeren. In steden als Edam en Amsterdam verzamelen inwoners zich aan de vooravond van de 8ste mei op straten en pleinen.

In Leeuwarden verdringt een wakende menigte zich op de stadswallen, bang om in hun huizen verpletterd te raken bij de grote 'schudding' die tegen het ochtendgloren de eindtijd zal inluiden.

Vreemde verschijnselen aan de hemel zijn de populairste doemdragers aller tijden. Komeetpassages, zons- en maansverduisteringen, meteorietinslagen en sterren die plotseling oplichten – hun echo in de taal is telkens het woord 'desastreus'. Het komt van *dis*, als in *disorde*, *dissonant*, *dis*-harmonie, en van *astra*, *ster*. Schrijf wat op aarde scheef loopt toe aan de sterren en je bent verzekerd van een schare volgelingen.

In de schatkamer van Leeuwarden, het *Tresoar*, wordt een exemplaar bewaard van het verboden boek. Op het titelblad staat in potloodschrift: 'Dit werkje heeft veel gerucht veroorzaakt.'

Met het afvuren van één lichtkogel wist ds. Alta stad en land te ontwrichten. Paniekzaaiers als hij hebben mijn fascinatie, maar niet mijn sympathie. Doemdenken is lui denken. Voorspellen dat de wereld vergaat kost niets. Het is gratis. Komt het zwartste scenario niet uit, dan wijzen de alarmisten op een onvoorziene bijkomstigheid. Ze roepen 'Wacht maar!' en weigeren door het stof te gaan.

Liefhebber der Waarheid pakt het eigentijds aan. Hij beroept zich niet op stemmen in zijn hoofd, maar op Isaac Newton en diens ‘Grondwet der Natuur’, de zwaartekracht. Stap voor stap legt hij uit hoe de planeten hun vaste rondjes draaien om de zon. Ze blijven in hun baan doordat de aantrekkingskracht (richting de zon) en de middelpuntvliedende kracht (van de zon af) elkaar in evenwicht houden. Op 8 mei echter zal deze balans worden verstoord door de stand van vier planeten en de maan op één rij, die het zonnestelsel met vereende kracht uit elkaar zullen slingeren. De lezer krijgt een lesje elementaire sterrenkunde, culminerend in een uithaal naar de inquisitie te Rome, die wijze lieden tot de brandstapel veroordeelt voor de simpele vaststelling dat de aarde om de zon draait. Ds. Alta vereenzelvigd zich met Galileo Galilei – ‘o schrikkelijke zaak!’ –, die door de kerkelijke rechtbank was gedwongen de waarheid af te zweren, ‘hoezeer hij ook van zijn gelijk overtuigd was en bleef’.

Eppursi muove.

Maar niet lang meer. Over dertig dagen zullen de planeetbollen uit hun baan slingeren en een voor een verbranden in de zon. Met de Bijbel als naslagwerk valt dit alles op zijn plaats. De terugkeer van de Mensenzoon zal onverwachts geschieden, ‘als een dief in de nacht’, maar de Heilige Schrift zegt ook dat er eerst tekenen aan de hemel zullen verschijnen, als voorbode. Zoals de samenstand van Jupiter en Venus boven de stal van Bethlehem rond het jaar nul de geboorte van de Messias markeerde, zo zullen nieuwe kosmische verschijnselen op 8 mei 1774 de Dag des Oordeels inluiden.

‘Wie oren heeft, die hore,’ predikt de dominee met Openbaringen 2 vers 7 in de hand.